

УДК 327.8

Чупрін Р. В.,

кандидат політичних наук, доцент, доцент
кафедри політичних наук, Чорноморський
національний університет ім. Петра Могили
(Україна, Миколаїв), amor@sport.com.ua

Концепт Південного Хартленду у глобальній геополітичній моделі Г. Маккіндера

Автор звертається до аналізу становлення маловідомого концепту Південного Хартленду у творчості британського геополітика Г. Маккіндера шляхом аналізу текстів «трилогії хартленду» – робіт «Географічна вісь історії», «Демократичні ідеали і реальність» та «Круглий світ і завоювання миру». У статті виокремлюються сутнісні характеристики досліджуваного концепту: недоступність внутрішніх територій для морського транспорту та наявність альтернативних шляхів забезпечення мобільності населення. Автор вказує на той факт, що саме наявність концепту Південного Хартленду поруч із більш відомим Північним Хартлендом робить «хартленд» вже не власне географічною назвою, а загальною геополітичною категорією, придатною для використання у геополітичному аналізі подій в різних регіонах світу. Пропонується активізувати геополітичні дослідження із використанням цього та інших концептів Г. Маккіндера з нагоди майбутнього сторіччя першого видання роботи «Демократичні ідеали і реальність».

Ключові слова: геополітика, Хартленд, Південний Хартленд, Північний Хартленд, Світовий Острів.

Геополітичні виклики, з якими останнім часом доводиться мати справу Україні вимагають серйозного ставлення до розвитку геополітичної науки. В цьому контексті складно оминати творчий доробок британського вченого Г. Маккіндера, який у своїх небагатьох працях з геополітичної тематики, фактично, заклав основу категоріального апарату цієї науки. Як зазначав В. Цимбурський, він «першим став свідомо і впевнено працювати з географічними образами як з упаковками світових сюжетів, що визначають для геостратегії імперативні політичні цілі» [1].

І сьогодні саме термінологія Г. Маккіндера залишається загальноживаною серед представників найрізноманітніших течій і напрямків у геополітиці та геостратегії. Тим більш прикро, що і до сьогодні значна частина творчого доробку класика залишається неперекладеною українською мовою, а тому ціла низка категорій або концептів залишаються поза увагою вітчизняної академічної науки. Враховуючи той факт, що в 2019 р. виповнюється рівно 100 років з часу виходу першого видання найбільшого геополітичного твору Г. Маккіндера – «Демократичні ідеали і реальність» [2] – автор вважає за доцільне привернути увагу наукової спільноти до одного з маловідомих концептів, описаних у цій роботі – ідеї так званого «Південного Хартленду».

Аналіз останніх публікацій. Як логічно випливає зі сказаного вище, даний концепт у вітчизняній літературі згадується практично виключно побіжно, в межах загальної характеристики творчих надбань вченого. Схоже ставлення спостерігається і у зарубіжній політологічній літературі. Втім, в межах даної роботи це не має принципового значення, оскільки першочергове значення тут мають першоджерела.

Для розуміння геополітичних поглядів класика британської геополітики критично важливим є ознайомлення з елементами так званої «трилогії Хартленду» [1], яка включає роботи «Географічна вісь історії» (1904 р.) [3], «Демократичні ідеали і реальність» (1919 р.) [2] та «Круглий світ і завоювання миру» (1943 р.) [4].

Еволюційний розвиток поглядів вченого знайшов відображення у його творчості, найбільш плідним здобутком якої можна вважати саме книгу «Демократичні ідеали і реальність» [2]. У першій його роботі багато ідей мають незавершений характер, а у останній – невеликий обсяг не дозволяє розкрити в усій повноті розуміння вченим тих змін, які мала внести до його бачення геополітичної картини світу Друга світова війна. Найбільш цінні та завершені концепти містяться у хронологічно другому його геополітичному творі. Тим прикріше, що його переклад українською мовою ще не здійснений, а російською – опублікований у вигляді коротких уривків [5].

Цілі статті. Автор, уже не вперше звертаючись до аналізу геополітичних концептів Г. Маккіндера (зокрема досліджувався концепт «постколумбової епохи» [6]), в межах даної публікації, в першу чергу, прагне визначити сутнісні характеристики концепту «Південного Хартленду». Це важливо з тієї точки зору, що саме наявність цього регіону на додачу до основного, ключового для всієї теоретичної побудови Г. Маккіндера, «Північного Хартленду» дозволяє говорити про «хартленд» з маленької літери – як загальну назву, вести мову про нього не як про конкретний унікальний географічний регіон, а саме як про концепт, який може еволюціонувати та застосовуватися для аналізу різноманітних геополітичних процесів в різних частинах світу.

Перші натяки на майбутню ідею Південного Хартленду можна зустріти вже у роботі «Географічна вісь історії», де Г. Маккіндер, ведучи мову про Центральну та Південну Африку, вказує, що протягом більшої частини своєї історії вони залишалися так само віддаленими від Європи, як Америка та Австралія. Там само він вказує і на причину такого віддаленості, називаючи південною межею Європи пустелю Сахара [3, с. 18].

В цій же роботі з'являється і ідея спорідненості Близького Сходу (або зони п'яти морів) з Африкою, яку Г. Маккіндер виводить через пояснення браку вологи в регіоні близькості до африканського континенту [3, с. 21].

В той же час, ідеї Південного Хартленду як окремого цілісного геополітичного регіону, розташованого на південь від Сахари, у теорії Г. Маккіндера ще немає – місце зайняте концепцією внутрішнього та зовнішнього півмісяців. До останнього вчений однозначно зараховує Південну Африку [3, с. 28], в певній же мірі він готовий знайти тут місце і для транс-сахарської Африки загалом [3, с. 24].

Вперше у Г. Маккіндера концепт Південного Хартленду у повноцінному вигляді описується у роботі «Демократичні ідеали і реальність» у розділі «Точка зору жителя суходолу» [2, с. 58]. Британський вчений вводить його описуючи геополітичну структуру Світового Острова.

Зокрема, він вказує на те, що в описі в описі структури світу на особливу увагу заслуговують території, розташовані на південь від пустелі Сахара. В цій частині Африки протікають великі ріки – Нігер, Замбезі та Конго, а також менші річки на кшталт Оранжевої та Лімпопо [2, с. 58].

Течії рік Південного Хартленду розташовані переважно на плоскогірних внутрішніх територіях континенту. Долаючи ці плоскогір'я, рік досягають

вужьких низинних приморських територій, круто спадаючи до них з височини.

В цьому контексті Г. Маккіндер вказує на принципову схожість річок Південного та Північного Хартленду. І хоча річки Африки є судноплавними на значній частині своєї довжини, з практичної точки зору вони залишаються недосяжними для морських суден так само, як недосяжними є річки Сибіру. Ту саму роль, яку для Північного Хартленду відіграє крига, для Південного виконують пороги та водоспади. Це зауваження стосується не лише названих річок, але і течії Нілу на південь від порогів.

Саме описавши специфіку течій африканських річок та провівши згадану паралель з річками Сибіру, Г. Маккіндер доходить висновку, що внутрішні території Африки на південь від пустелі Сахара можна називати Південним Хартлендом, для того щоб відрізнити їх від Північного Хартленду, розташованого в Азії та Європі [2, с. 58].

Важливими для розуміння концепту Південного Хартленду є і мапи, включені до видань «Демократичних ідеалів і реальності» за життя автора. Зокрема, Г. Маккіндер спеціально присвячує одну мапу ілюстрації своїх ідей щодо Південного Хартленду [2, с. 61]. Аналіз цієї мапи дозволяє дещо доповнити авторський текст. Так, Г. Маккіндер розділяє територію Африки на три великі зони: пустельну, лісову та зону пасовищ, яка півколом охоплює смугу лісу з півночі, сходу та півдня. Саме на зону пасовищ спрямована з північного сходу арабська експансія, якій найбільше піддаються Західна та Центральна Африка. Спеціально на мапі Г. Маккіндер позначає і перешкоди для експансії морських сил – водоспади, що заважають судноплавству на ріках Замбезі, Конго, Нігер, Ніл та Шире [2, с. 61].

В тексті ж Г. Маккіндер розвиває свою думку, вказуючи на те, що не зважаючи на суттєву різницю у широтному розташуванні двох хартлендів, вони мають чимало спільних рис [2, с. 60].

Південний Хартленд так само має відкриті простори пасовищ, родючість земель яких поступово зростає від територій Судану на межі пустелі Сахара і аж до тропічних лісів узбережжя Гвінеї та Конго. Разом з тим, ліси не простягаються нерозривно до узбережжя Індійського океану, а залишають пояс трав'янистої височини, який зв'язує пасовища Судану та Південної Африки.

Таким чином, цей величезний відкритий простір простягається від Судану до мису Доброї Надії. І цей простір є домівкою для антилоп, зебр та інших великих копитних, яких можна розглядати в якості аналогії по відношенню до диких коней та віслуків Північного Хартленду.

Втім, дана аналогія є неповною, оскільки зебра так і не була успішно одомашнена мешканцями континенту, а корінне населення Південної Африки не мало звички користуватися у господарстві в'ючними тваринами. Разом з тим, Г. Маккіндер, захищаючи проведену ним паралель, вказує на те, що коні та одnogорбі верблюди з Аравії достатньо рано з'являються у Судані [2, с. 58]. До того ж він наголошує, що навіть у саванах тропічної Африки добробут місцевого населення залежить переважно від скотарства та вівчарства, що робить населення потенційно мобільним [2, с. 62].

Таким чином, робить висновок британський геополітик, в обох хартлендах забезпечення мобільності пересування здійснювалося за рахунок використання тварин, компенсуючи брак річкової та морської мобільності, характерної для кораблів в басейнах Атлантичного та Тихого океанів. Втім, відчуваючи неповноту своєї аналогії, Г. Маккіндер визнає, що такий заміник водної мобільності, хоч і був потенційно доступним для обох хартлендів, на практиці в більшій мірі виявився характерним для Північного Хартленду ніж для Південного [2, с. 60].

Концепт Південного Хартленду дозволяє Г. Маккіндеру також створити певну симетрію у глобальній геополітичній композиції Світового Острова. Ця симетрія створюється завдяки тому, що обидва хартленди межують з Аравією, яка виконує роль своєрідної сполучної ланки між ними.

Так, Північний Хартленд і Аравія сходяться там, де Іранське нагір'я межує з долиною ріки Євфрат. В той же час, Південний Хартленд своїм північно-східним кутом у Абіссинії та Сомалі простягається до родючої частини Аравії (відомої як Ємен), хоча і відділений від неї морем. Таким чином, степи Аравії, які охоплюють її пустельну частину, виступають зв'язковою ланкою між Північним та Південним Хартлендом. Поруч з аравійським шляхом існує і альтернативний зв'язок між ними – через Нубію [2, с. 60].

Отже, робить загальний висновок Г. Маккіндер, Північний Хартленд, Аравія та Південний Хартленд утворюють довгий вкритий травою шлях для вершників на конях та верблюдах, яких простягається із Сибіру через Персію, Аравію та Єгипет до Судану, а звідти – практично до мису Доброї Надії [2, с. 60].

Саме цей зв'язок, насправді закладає підґрунтя для маккіндерівської концепції Світового Острова як певної геополітичної цілісності. Без Південного Хартленду весь цей концепт втрачав би сенс, оскільки Африка на південь від пустелі Сахара залишалася б осторонь геополітичних процесів у Євразії та Магрибі.

Цим трьома регіонами Світового Острова Г. Маккіндер протиставляє Європейські прибережні зони та мусонні узбережжя Євразії, які є регіонами орачів та моряків, в той час як обидва хартленди та Аравія являють собою переважно нерозорані території, недоступні для морських суден [2, с. 62].

Разом з тим, саме концепт Південного Хартленду пояснює, чому, не зважаючи на визнання особливої ролі Аравії як регіону, що поєднує решту частин Світового Острова в єдине ціле [2, с. 65], Г. Маккіндер не розглядає встановлення контролю над нею як умову досягнення світового панування. Справа в тому, що Аравія – зручний плацдарм для завоювання Південного Хартленду (яке і було частково здійснено арабами [2, с. 68]), але його власне стратегічне значення мінімальне через відсутність в регіоні великих політичних сил світового масштабу та неможливість напряму взаємодіяти з рештою частин Світового Острова внаслідок існування сахарського бар'єру [2, с. 74]. Таким чином, Центральна та Південна Африка традиційно була геополітично відокремлена від Європи [2, с. 183]. В той же час, Північний Хартленд може контактувати із обома прибережними регіонами напряму, без посередництва Аравії. Таким чином, зростання в майбутньому геополітичного значення

Південного Хартленду означатиме і зростання геополітичного значення Аравії.

Таким чином, у «Демократичних ідеалах і реальності» Г. Маккіндер доводить до логічного завершення свої дещо розмиті міркування часів «Географічної вісі історії» щодо місця Африки у світовому політичному процесі.

Разом з тим, остання частина трилогії залишає більше запитань, ніж відповідей. Провівши декомпозицію своєї попередньої геополітичної моделі, Г. Маккіндер, не завершує побудову її повноцінної альтернативи. Південний Хартленд повністю зникає з нової моделі, стаючи у один ряд із азійськими мусонними узбережжями, Австралією на Південною Америкою – землями за межами поясу пустель, що охоплює практично всю планету [4].

Майбутнє Південного Хартленду Г. Маккіндер залишає невизначеним, але робить натяк на потенційний зв'язок Африки на Південь від Сахари із Південною Америкою через розташований по обидва боки Атлантики пояс тропічних лісів, які можуть стати новим осередком розвитку людства [4].

Висновок. Концепт Південного Хартленда у самого Г. Маккіндера носить не стільки незавершений характер, скільки не звернутий у майбутнє. Аналізуючи у «Геополітичних ідеалах і реальності» [2] геополітичний баланс сил в межах Світового Острова, він вводить цей концепт для формування повноцінної та завершеної його структури, не маючи наміру заглиблюватися у геополітичну долю описуваного регіону. Причина тому – його стратегічна малозначущість у сучасну Г. Маккіндеру епоху.

Разом з тим, саме виокремлення сутнісних характеристик Південного Хартленду, яке Г. Маккіндер робить через проведення паралелей з Північним Хартлендом, дозволяє виявити родові якості «хартленду» як такого: недоступність внутрішніх територій для морського транспорту та наявність альтернативних шляхів забезпечення мобільності населення. Вказаний концепт має перспективу застосування і в інших регіонах світу, які, знаходячись за межами Світового Острова, залишилися обділеними увагою Г. Маккіндера (наприклад, Південна Америка). Потенційну перспективу мають і дослідження впливу геополітичних змін у Південному Хартленді на світовий політичний процес.

Враховуючи той факт, що біографія Г. Маккіндера досить тісно пов'язана з Україною, було доречним, якби в рік сторіччя видання «Демократичних ідеалів і реальності» і вітчизняна політична наука відзначилася б дослідженнями та публікаціями щодо як зазначених, так і інших геополітичних концептів, запропонованих британським класиком геополітики.

Список використаних джерел

1. Цымбурский В. Хэлфорд Макиндер: трилогия хартленда и призвание геополитика / В. Цымбурский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.archipelag.ru/authors/cimbursky/?library=2465>
2. Mackinder H. J. Democratic ideals and reality; a study in the politics of reconstruction / H. J. Mackinder. – Washington, DC: NDU Press, 1942. – 266 p.
3. Классика геополитики, XX век: Сб. / Сост. К. Королев. – М.: ООО «Издательство ЛСТ», 2003. – 731 с.
4. Маккиндер Х. Дж. Круглая Земля и обретение мира (перевод и комментарии Вадима Цымбурского) / Х. Дж. Маккиндер //

Космополис. – №2 (16). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intelros.ru/index.php?newsid=357>

5. Маккиндер Х. Дж. Демократические идеалы и реальность / Х. Дж. Маккиндер // Полис. – 2011. – №2. – С. 134–144.

6. Чуприн Р. «Постколумбова эпоха» Г. Маккіндера з позиції геополітики XXI століття // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Вип. 200, Т. 212. Політологія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – С. 62–67.

References

1. Tsyimburskiy V. Helford Makinder: trilogiya hartlenda i prizvanie geopolitika / V. Tsyimburskiy [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.archipelag.ru/authors/cimbursky/?library=2465>

2. Mackinder H. J. Democratic ideals and reality; a study in the politics of reconstruction / H. J. Mackinder. – Washington, DC: NDU Press, 1942. – 266 p.

3. Klassika geopolitiki, XX vek: Sb. / Sost. K. Korolev. – M.: ООО «Издательство ЛСТ», 2003. – 731 s.

4. Makkinder H. Dzh. Kruglaya Zemlya i obretenie mira (perevod i kommentarii Vadima Tsyimburskogo) / H. Dzh. Makkinder // Kosmopolis. – №2 (16). [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.intelros.ru/index.php?newsid=357>

5. Makkinder H. Dzh. Demokratische idealy i realnost / H. Dzh. Makkinder // Polis. – 2011. – №2. – S. 134–144.

6. Chuprin R. «Postkolombova epokha» H. Makkindera z pozytsii heopolityky XXI stolittia // Naukovi pratsi: naukovo-metodychnyi zhurnal. – Vyp. 200, T. 212. Politolohiia. – Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, 2013. – S. 62–67.

Chuprin R. V., PhD. in Political Sciences, Docent, Docent of the Department of Political Sciences of Petro Mohyla Black Sea National University (Ukraine, Mykolaiv), amor@sport.com.ua

The Southern Heartland concept in the global geopolitic model composed by H. Mackinder

The author analyzes a little-known concept proposed by British geopolitician H. Mackinder – the concept of the Southern Heartland. The texts of «the trilogy of Heartland» are in focus: «The geographical pivot of history», «Democratic ideals and reality» and «The round world and the winning of the peace». The core features of the concept were determined: inaccessibility to seagoing ships and existence of alternative means of mobility. The author stresses the fact, that existence of the Southern Heartland along with the Northern Heartland with the same core features makes it not just a proper geographical name but also a geopolitical term. Thus this term can be used in the geopolitical researches in different regions of the world. The author proposes to refer to H. Mackinder's geopolitical concepts more actively due to the future anniversary of the first edition of the book «Democratic Ideals and Reality» published in 1919.

Keywords: geopolitics, the Heartland, the Southern Heartland, the Northern Heartland, the World Island.

* * *

УДК 32:304.9

Заруба В. Ю.,

кандидат исторических наук, доцент кафедры политологии, Запорожский национальный университет (Украина, Запорожье), verus1964@mail.ru

Социальное иждивенчество: дестимулирующий эффект социальной политики

Феномен социального иждивенчества – многоплановая проблема, как по причинам возникновения, так и по социально-экономическим последствиям. Социальное иждивенчество может быть детерминировано индуцированными обстоятельствами, а также сознательным выбором человека. Трактуются как отрицательная адаптация в обществе и сознательная жизненная позиция, модель поведения работоспособного человека. Конформным типом поведения, иждивенчество является в социальных условиях патерналистского общества и воспроизводит ориентацию на то, что удовлетворение тех или иных потребностей – сущностная обязанность государственной системы. Осмысление зависимости от социальной помощи стала одним из главных стимулов реформирования социальной политики в развитых странах